

BYŤ VERNÝ SÁM SEBE

ELISABETH YOUNG-BRUEHLOVÁ

preložené z rukopisu článku písaného pre *The New York Review of Books*, v ktorom tento článok vyjde

Plná polica kníh, vydaných po smrti Hannah Arendtovej, ktorá v roku 1975 zomrela náhle na infarkt (vo veku šesťdesiatdeväť rokov) poukazuje na autorkinu obdivuhodnú produktivnosť a zároveň svedčí o jej rastúcom renomé. Arendtová sa v rozpätí púhych dvadsiatich piatich rokov etablovala ako významná povojnová politická spisovateľka. V roku 1951 ako štyridsaťpäťročná takmer neznáma emigrantka vydala prvú knihu v angličtine Pôvod totalitarizmu (*The Origins of Totalitarianism*), po ktorej nasledovali tri pozoruhodné zbierky esejí Ľudský údel (*The Human Condition*), O revolúcii (*On Revolution*), Eichmann v Jeruzaleme (*Eichmann In Jerusalem*), a posledné – nedokončené – majstrovské dielo Život mysle (*The Life of the Mind*). Jej verejné uznanie potvrdilo v roku 1975 udelenie Sonningovej ceny za „príspevok k európskej civilizácii“¹. Po smrti Hannah Arendtovej sa jej diela prekladali a čítali po celom svete, jej politické názory sa šírili v teoretických spisoch a manifestoch intelektuálnych aktivistov od Latinskej a Južnej Ameriky až po východnú Európu a Stredný Východ.

Arendtovej posmrtné vydané diela možno rozdeliť do troch skupín: korešpondencia, zbierky neuverejnených alebo po časopisoch roztrúsených nemeckých a anglických esejí a intelektuálny denník (*Denktagebuch*), ktorý vyšiel tohto roku v Nemecku a jeho prvé vydanie sa vypredalo napriek rozsahu 1500 strán a cene 120 euro. Celkovo sa plánuje vydanie piatich zväzkov esejí, všetky v redakcii starostlivého a erudovaného editora Jeroma Kohna, Arendtovej posledného vedeckého asistenta, ktorý sa nedávno stal správcom jej

literárnej pozostalosti. Eseje o porozumení (*Essays in Understanding*) vyšli v roku 1994. Kniha Zodpovednosť a súdnosť (*Responsibility and Judgment*), obsahujúca aj dlhší text o filozofii morálky, ktorý Kohn obdivuhodne poskladal z rukopisného konceptu prednášok, práve vyšiel vo vydavateľstve Schocken Books (kde Arendtová kedysi pracovala ako redaktorka a americkým čitateľom predstavila Franza Kafku). Text o filozofii morálky – s vynikajúcim Kohnovým úvodom – sa v najvyššej možnej miere priblížil nedokončenému Segmentu o súdnosti (*Judging segment*) z diela Život mysle. Tretí zväzok, pravdepodobne pod názvom Problém politickej filozofie (*The Problem of Political Philosophy*), má zahŕňať prednášky a rozsiahly rukopis o Marxovi. Plánuje sa aj vydanie zbierky Arendtovej židovských spisov a napokon zväzok miniesejí vybraných z rozsiahleho denníka *Denktagebuch*.

V priebehu niekoľkých nasledujúcich rokov vyjdú aj Vybrané listy (*Selected Letters*) a bude dostupná celá Arendtovej korešpondencia (Library of Congress Arendt Papers – už teraz dostupné v elektronickej podobe). Z dosiaľ publikovanej korešpondencie patria dnes už do klasiky 20. storočia v tomto žánri listy s jej mentorm, otcovskou osobnosťou a priateľom Karlom Jaspersom, publikované v nemčine v roku 1985 (o sedem rokov neskôr vyšli aj v angličtine). Listy, ktoré si za tridsaťpäť rokov partnerstva vymieňala Hannah Arendtová so svojím intelektuálne charizmatickým manželom Heinrichom Blücherom, samoukom narodeným v Berlíne, pôvodom z robotníckeho prostredia, vyšli pod názvom Medzi štyrmi stenami (2000), (*Within Four Walls*), a sú vzorom láskyplnej konverzácie, ktorá pretrvala prekážky i problémy intimity, emigrácie, zápasu o úspech, choroby, straty aj úžas z Nového sveta.

„...Vďaka svojmu manželovi som sa naučila myslieť politicky a vidieť histo-

ricky...“ povedala Arendtová Jaspersovi (29.1.1946).

Priateľstvo Hannah Arendtovej s Mary McCarthyovou je dokumentované vo vtipnej, svetáckej a rozkošne pikantnej výmene politických a kultúrnych komentárov. Kniha listov *Medzi priateľkami* (1995) (*Between Friends*) je najamerickejšou z Arendtovej korešpondencie; jej listy s významným, ale menej známym spisovateľom Hermannom Brochom a popredným predstaviteľom sionizmu Kurtom Blumenfeldom asi nebudú tak skoro preložené do angličtiny a čitateľov si nájdu zrejme najmä v nemeckej vedeckej obci.

Listy, prístupné v nemčine od roku 1999 (a nedávno publikované v angličtine), ktoré si Hannah Arendtová v rokoch 1925 – 1975 písala so svojím bývalým milencom a učiteľom, filozofom Martinom Heideggerom, majú úplne iný charakter. Po prvé, na rozdiel od ostatnej korešpondencie, je táto neúplná. Obsahuje väčšinu Heideggerových listov, ale iba niekoľko listov Hannah Arendtovej. Chýbajú jej listy z ich marburského obdobia (1925–27), keď Heidegger písal svoje vrcholné dielo *Bytie a čas* (*Sein und Zeit*), takže o Arendtovej pociťoch v začiatkoch ich vzťahu sa nedozvieme z jej vlastných slov. Z jej neskorších listov je však až dojemne jasné, že táto skúsenosť jej dodala sebadôveru a vieru v spôsob filozofovania, ktorý sa mohol naplno rozvinúť, keď sa (podľa vlastných slov) sformovala ako osobnosť v rokoch exilu. Pri každej príležitosti vyjadrovala svoju vďačnosť a vždy priznávala, že *Ľudský údel* čerpal z toho, čo sa naučila u Heideggera (to isté možno povedať o *Živote mysle*).

Keď sa v roku 1950 po vyše dvadsaťročnej prestávke opäť stretli, Heidegger ešte nemohol vyučovať kvôli členstvu v nacistickej strane a aktivitám voči židovským učiteľom a študentom z obdobia rektorského pôsobenia na univerzite vo Freiburgu. V tom období často písal Arendtovej, ale z jej listov sa zachovalo iba zopár.

Ich obojstrannú korešpondenciu môžeme sledovať až v sedemdesiatych rokoch, na sklonku ich života. Pedantná editorka Ursula Ludzová vybavila publikáciu rozsiahlymi poznámkami a doplnila ju dôležitým oslavným prejavom Hannah Arendtovej pri príležitosti Heideggerových osemdesiatin.²

Uverejnenie tejto korešpondencie urýchlilo škandál. Zámerne ho vyvolala poľská profesorka na MIT, Elzbieta Ettingerová, ktorej sa podarilo získať povolenie na štúdium korešpondencie Hannah Arendtovej s Martinom Heideggerom, ktorá dovtedy nebola prístupná. Vzápätí z nej citovala v krátkej dvojbiografii.³ V roku 1995, keď vyšla Ettingerovej kniha, sa už vedelo, že Arendtová a Heidegger boli v dvadsiatych rokoch milencami. Zverejnila som to v roku 1982 v životopise Hannah Arendtovej. Moja zmienka o ich vzťahu bola však stručná, nešlo mi o senzáciu, vychádzala iba z rozhovorov s niekoľkými jej priateľmi, ktorí o tom vedeli, a zo sporadických narážok v Arendtovej listoch.

I keď Ettingerovej verzia vychádza z korešpondencie, je fabuláciou. Vykresľuje naivnú a bezbrannú židovskú študentku a očarujúceho, ale bezohľadného ženatého katolíckeho pána profesora, rozvíja zápletku plnú vášnivej ľahkomyselnosti, zrady a nakoniec otrockej oddanosti. Jej Hannah Arendtová masochisticky zotrva pri svojej veľkej láske s „bezvýhradnou oddanosťou“, hoci ona zostáva tou odsúdeniahodnou ženou. Svoj ľúbostný vzťah z mladosti tají pred manželom 15 rokov, zo všetkých Heideggerových chýb obviňuje jeho manželku, ktorá ako jeho obhajkyňa prejavuje šokujúco slabý úsudok („robila, čo mohla, aby očistila jeho nacistickú minulosť“), a pôsobila ako „posol dobrej vôle“ na jeho želanie („Zdá sa, že Arendtová prijala túto úlohu“). Všetky tieto ohováračské klebety sú postavené na množstve zvrátov typu „zdá sa“, „môžeme si predstaviť“ či „musela cítiť“, čo sú príznačné frazeologizmy životopisca, ktorý sa ocitol v pasci vlastného

príbehu a spolu so sebou ťahá do pasce aj opisovaný subjekt.⁴

Neprekvapuje preto, že táto poburujúca kniha (na obálke ju odporúča Arendtovej bývalý priateľ Alfred Kazin ako „mimoriadne cennú“) vyvolala škodoradostné reakcie v tábore Arendtovej nepriateľov, ktorých nebolo málo. Najmä v rokoch po knihe Eichman v Jeruzaleme sa rozpútala jedna z najrozsiahlejších a zložitejších polemík 20. storočia. Tí, pre ktorých bola Arendtová príkladom správneho úsudku, boli znepokojení, a zároveň sa ocitli v zložitej situácii, lebo nemali k dispozícii listy, aby ich porovnali s Ettingerovej vymyslenou interpretáciou. Rovnako ťažko bolo oponovať spleti citátov a skreslených parafráz, ktoré autorka vytvorila i brániť sa voči nechutnému ohováraniu. Preto sa správcovia oboch literárnych pozostalostí rozhodli, že korešpondenciu treba uvrejniť.

Tretím dôvodom, prečo sa vzájomné listy Hannah Arendtovej a Martina Heideggera líšia od ostatnej korešpondencie je, že Martin Heidegger nebol, na rozdiel od Jaspersa, Blüchera, McCarthyovej, Brocha alebo Blumenfelda, typom človeka, ktorý mohol zdieľať s Arendtovou neúnnavný záujem o svet. Prejavil sa u Hannah v čase po ich vzťahu a čiastočne i ako reakcia naň, ako liek na jej mladistvú naivitu. Terapia sa začala, keď odišla od Heideggera a začala študovať u Jaspersa, ktorému neskôr s obdivom napísala, „ako dobre ma vaša filozofia pripravila na politiku“ (11.3.1949). Heidegger, na rozdiel od ostatných pisateľov, nebol človekom, ktorý preberá zod-

povednosť a vyjadruje, dokonca s potešením, svoju mienku. Nemci ho považovali za veľkého filozofa 20. storočia – Jaspersa za veľkého politického filozofa, Heidegger však nebol príkladným Človekom.

1.

Súčasná anglická vydanie korešpondencie Hannah Arendtovej s Martinom Heideggerom a jej esejí Zodpovednosť a súdnosť zreteľne odhaľuje anglofónnym čitateľom otázky, ktorými sa Hannah Arendtová zaoberala počas písania Života mysle, jej najmenej známej a najmenej oceňovanej knihy. V tomto období oplakávala najprv Jaspersovu (1969) a neskôr Blücherovu smrť (1970) a aspoň v duchu pokračovala s nimi v rozhovoroch, ktoré boli také podstatné pre jej život aj prácu. Zastávala názor, že myslenie je vnútorným rozhovorom, ale aj dialógom medzi ja a druhým ja (alebo alter egom, ako definoval priateľ Aristoteles). Rozhovory s Jaspersom a s Blücherom sú určite dôkazom, že osobnosť, najmä jej morálna stránka, sa môže v podstatnej miere pretvárať aj v dospelosti, nielen v detstve. Títo dvaja muži patrili k Arendtovej, lebo ju mali radi, podporovali jej nezávislosť a skúsenosť s nimi bola základom jej nádeje, že podobne bude môcť ovplyvniť Heideggera, alebo sa jej aspoň podarí (ako povedala Jaspersovi) „stabilizovať ho“, postarať sa o to, aby ho nezmetli pozemské záležitosti, ktoré nedokázal posúdiť.

Počas smutných, ale veľmi tvorivých posledných piatich rokov života, Arendtová

naďalej vytvárala prenikavé a aktuálne politické analýzy, ktoré od nej očakával stále rastúci okruh čitateľov. V roku 1971 publikovala v tomto časopise známy rozbor Dokumentov Pentagonu (*The Pentagon Papers*), „Klamstvo v politike“ a pri príležitosti dvojstého výročia Ameriky vydala ostré varovanie „Obráti sa to proti nám“ (zahnuté do Zodpovednosti a súdnosti) o škode, ktorú americkému politickému životu spôsobilo imperialistické dobrodružstvo vo Vietname. Všetko texty, ktoré by bolo vhodné prečítať si dnes znovu. Pomaly však smerovala aj k oblasti filozofie morálky, o ktorej zámerne nepísala pre verejnosť, najmä pre americkú laickú verejnosť.⁵

Jej cestu usmernili dva zážitky. Tým prvým bolo stretnutie v jeruzalemskej súdnej sieni s Adolfom Eichmannom, mužom úplne posadnutým bezvýhradnou poslušnosťou režimu, ktorému slúžil, a zároveň človekom, ktorému absolútne chýbala schopnosť rozoznať dobro od zla. Bol to človek bez akéhokoľvek morálneho kompasu. Arendtovú prekvapilo, že tento bykrokrat dokázal predniesť pred izraelským súdom výrok z Kantovho Kategorického imperatívu, ktorý sa v jeho ústach zmenil na zdôvodnenie slepej poslušnosti voči Hitlerovej vôli. Tento jav priam volal po vysvetlení. Arendtová ho ponúkla vo výraze „banalita zla“, čo znamenalo, že hybnou silou Eichmannových zločinov nebola nejaká hlboká nenávisť alebo psychická porucha, ale jeho neschopnosť myslieť, a teda aj usudzovať.

Pojem „banalita zla“ má zvláštny osud. Stal sa známym na celom svete, ale takmer vždy sa používa bez znalosti prameňa, v ktorom sa vzťahuje na zločincov, a nie na zločiny. Arendtovú tento jav priam nabádal k filozofickému preskúmaniu. Čo je myslenie? Čo je súdnosť? V akom vzťahu sú tieto dve schopnosti?

Skúsenosť s Eichmannovou neschopnosťou myslieť oživila u Arendtovej rozhodujúci zážitok z obdobia, keď sa nacisti

dostali k moci, Presvedčivo ho opísala v roku 1964 v „poeichmannovskom“ interview: „V roku 1933 nebolo problémom, osobným problémom, to, čo robili naši nepriatelia, ale to, čo robili naši priatelia .. Spolupráca s nacistami sa stala pravidlom.“⁶ Aj iní Arendtovej priatelia vstúpili do nacistickej strany, ale Heidegger bol spomedzi nich určite najnadanejší, skutočný mysliteľ. Jestvovalo čosi v spôsobe jeho myslenia, čo ho zbavovalo schopnosti súdiť, podobne ako u Eichmanna, ktorý nemyslel vôbec?

Predtým, než ju šokoval Eichmann, si Arendtová kladla otázku, čo mali spoločné nacistickí byrokrati a ľudia ako Heidegger. Skúmala ju v politickej analýze „spojenectva masy a elity“, ku ktorému došlo po rozpade triednej štruktúry a vzniku masovej spoločnosti v Nemecku. Táto filistínska elita, „zúfanci 20. storočia“, ktorí kolaborovali s nacistickým davom, ale nevďačili za svoj osobný úspech strane, nemali, ako tvrdila v Pôvode totalitarizmu, podstatnejší vplyv na úspech režimu.⁷

Kedykoľvek sa totalitné režimy chopili moci, zbavili sa celej takejto skupiny sympatizantov ešte predtým, ako prišli k najväčším zločinom... Diktatúra vždy nahradí všetky prvotriedne talenty – bez ohľadu na ich sympatie – hlupákmi a bláznami, u ktorých je nedostatok inteligencie a tvorivosti najlepšou zárukou oddanosti.⁸

V období, keď sa takto vyjadřila, sa Arendtová domnievala, že nacistickým byrokratom chýbala inteligencia a tvorivosť – nie však schopnosť myslieť – a že Heidegger bol jedným z filistíncov, ktorého sa zbavili skôr, než sa mu stihla objaviť krv na rukách.

Ako sa mohol človek s takým nadaním a láskou k filozofii nechať zlákať „davom“ a jeho antisemitskou ideológiou a predstavať si, že by ako filozof mal spolupracovať s Národno-socialistickou stranou? Listy, ktoré si písali v roku 1950, po návšteve Arendtovej u Heideggera, neodhávajú, čo si o tejto politickej otázke povedali,

ale jednoznačne ukazujú, že dosiahli zmierenie, ktoré bolo pre oboch veľmi dôležité, a uistili sa vo vzájomnej láske, pre ktorú sa usilovali nájsť novú podobu. „Nech sa už nikdy nevzdáme vzájomnej blízkosti, nech nám obom pomáha v ťažkostiach, bolesti, v našej bezbrannosti,“ písal Heidegger (19. 3. 1950). Arendtová bola rada, že ho z pýchy neodmietla navštíviť, lebo „spá-chajúc jediný skutočne neospravedlniteľný skutok nevery“ by poprela „potvrdenia celého života“, (9. 2. 1950).

Nenájeme to v listoch, ale v jej súkromnom denníku (*Denktagebuch*), v záznamoch z roku 1950 (počas práce na eseji „Ideológia a teror“, ktorá zahŕňa úvahu o samote mysliteľov), kde si Hannah Arendtová priznala, čo pre ňu znamenala vernosť Heideggerovi. Rozlišuje medzi neverami, ktoré sú „viac-menej nevinné“ a „veľkým zločinom nevery“, ktorý „zahubí, čo bolo pravé... to, čo sme priviedli na svet“. Takáto vražda je „skutočnou skazou, pretože iba vernosťou sme pánmi našej minulosti: existencia vernosti závisí od nás. Ak by neexistovala možnosť pravdy a toho, čo bolo kedysi pravdivé, bola by vernosť synonymom tvrdohlavosti. Ak by nejstvovala vernosť, pravda by nemala obsah, bola by úplne bezvýznamná.“ Deštruktívnu neveru nazývala „zabúdaním“, čo je v konečnom dôsledku „jediným skutočným hriechom, lebo zadusí pravdu a to, čo bolo pravdivé“.¹⁰

Zmierenie, ktoré si Arendtová tak cenila, však nebolo pokojné. Spočiatku sa pomerili aj s Heideggerovou manželkou, ale nevydržalo to dlho. V roku 1952 už Arendtová vyjadrovala svoju podráždenosť starou politickou terminológiou a zdôrazňovala antisemitizmus pani Heideggerovej. Heideggerovcov opisovala Blücherovi (13. 6. 1952) ako spojenie davu a elity, „v tomto prípade veľmi pevné“. Ešte väčšmi ju však znepokojovala Heideggerova intelektuálna izolácia a nestálosť. Bol to „Lišiak Heidegger“ (ako ho nazvala v krátkej parabole v *Denníku*), ktorý si sám nastavil pascu, hoci nemal ani

potuchy, že ide o pascu.¹⁰ Vo svojej pasci nemal mysliaceho spoločníka, alter ego, s výnimkou samotnej Arendtovej, keď ho z veľkej diaľky navštívila a zariadila, aby ho publikovali v angličtine.

V päťdesiatych rokoch na Arendtovú a Blüchera veľmi zapôsobili, no zároveň ich aj vydesili knihy, ktoré Heidegger napísal v izolácii. O *Slepých uličkách* (*Holzwege*) napísala (19. 2. 1950): „Veľa z toho je úžasné, ale mnohé je také zlé a bláznivé, až sa tomu človek vzpiera uveriť“. Spolu s Blücherom vypracovali psychologickú analýzu, ktorou doplnili politickú analýzu „davu a elity“. Arendtová hovorila o „zmesi úprimnosti a falošnosti“ u Heideggera (3. 1. 1950). Do svojho psychologického portrétu zapracovala aj ten, ktorý napísala ešte pred ich zmierením a poslala ho Jaspersovi, ktorý sa o možnosti, že by bol Heidegger schopný „revolúcie“ vo svojej „nečistej duši“, vyjadril skepticky. „To, čomu vravíš nečistá duša, by som nazval nedostatkom charakteru – ale v tom zmysle, že doslova nemá žiaden charakter, a teda určite nie nejako mimoriadne zlé. Zároveň ale žije pohrúžený v hĺbkach a s vášňou, ktorá sa nedá ľahko zabudnúť. Táto deformácia je neznesiteľná...“. „Celá táto zložitá a detinská bezcharakternosť“ sa „vládila do jeho filozofovania“, sťažovala sa (29. 9. 1949).

Heidegger nikdy verejne neodvolal svoju nacistickú minulosť. Pomaly sa však vrátil do svojho pravého „útočiska“, „príbytku myslenia“ (ako to nazýval), ďaleko od sveta politiky. Koncom šesťdesiatych rokov, po takmer pätnástich rokoch, čo sa nevideli, Arendtová začínala chápať Heideggerovo stiahnutie sa „do útočiska“. Poslúžilo jej ako významný podnet k vlastným úvahám o myslení, vôle a súdnosti a k napísaniu filozofie morálky, ktorá je súčasťou knihy *Zodpovednosť a súdnosť*. V posledných rokoch života, keď si boli opäť blízki a pravidelne si písali, dodala – k svojej politickej analýze elity heideggerovského typu a k psychologickému ponímaniu toho, ako

sa môže rozdvojený charakter chytiť do pasce – filozofickú analýzu, ktorá je zahrnutá do Života mysle. Posúdenie charakteru človeka si vyžaduje rôznorodosť prístupov a uhlov pohľadu, aby sme sa nakoniec dopracovali k jeho osobitosti. Podľa Kohna v úvode k esejám Zodpovednosť a súdnosť možno len takto pochopiť osobnosť, akou bol Heidegger, v jej jedinečnosti.

3.

Filozofia morálky Západu, s koreňmi v gréckej *ethike* a židovsko-kresťanských príkazaniach, vždy obsahovala objektívne a subjektívne delenie: štúdium zvykov, noriem a zákonov v oblasti etiky a štúdium charakteru (aj slovo charakter je gréckeho pôvodu a pochádza zo stopy, ktorú zanechá rydlo v hlinenej doštičke). Filozofia morálky sa tradične pýtala: Čo je dobro? Aká je povaha jedinca, ktorý je schopný poznať a konať dobro? Niektorí filozofi morálky hľadali v prírode normy, ktoré prirodzene usmerňujú ľudí, iní sa obracali k transcendentálnej sfére, k božskému, v ktorom človek spočívá, a ktoré je zdrojom zákona morálky. Niektorí tvrdili, že zákon alebo normy sú samozrejme pre každého, kto má schopnosť veriť alebo rozumne uvažovať alebo má citlivé srdce, ďalší zdôrazňovali potrebu mravnej výchovy a budovania charakteru. Immanuel Kant, nasledovník stáročí filozofických úvah na tieto témy, sa historicky neodvolával ani na prírodu ani na božskú podstatu, ale na princíp, ktorý riadi všetkých ľudí a je vlastným princípom všobecného rozumu. Aby ľudia správne konali, musia (podľa Kantovho Kategorického imperatívu) iba konať tak, aby sa mravné zásady ich činov mohli stať zákonom pre celé ľudstvo.

Arendtová sa však domnievala, že Kantovo úsilie nebolo dostatočne radikálne a neodrážalo skutočnú podstatu mravnosti, ktorú podľa nej najlepšie vyjadruje Sokratov príklad. Jeho spôsob myslenia mohol pomôcť tým, čo prežili dobu, v ktorej sa

všetky normy a zákony, aj Kantov imperatív – celá filozofická tradícia morálky – jednoducho zrušili. „My – aspoň tí starší spomedzi nás – sme boli v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. storočia svedkami úplného zrušenia všetkých uznávaných morálnych hodnôt vo verejnom aj súkromnom živote a to nielen v Hitlerovom Nemecku (ako sa dnes zvyčajne predpokladá), ale aj v Stalinovom Rusku“ (*Responsibility and Judgment*, s.52).

Skutočná radikálnosť filozofie morálky Hannah Arendtovej spočívala v tom, že pri neochvejnom pohľade na dôkaz tohto rozpadu neurobila to, čo väčšina svedkov tej doby a väčšina ľudí odvtedy: neapelovala na vzkriesenie morálky po onej údesnej revolúcii; neapelovala na mravné „rešpektovanie zákonov“; nevolala po návrate k náboženstvu ani nehľásala nový fundamentalizmus. Nepýtala sa, čo je dobro? Naopak, trvala na tom, že v období krízy, „keď ide do tuhého“, skutočne premýšľajúca osoba nebude hľadať pravidlá alebo zákony, ale povie (ako hovorí všetky skutočne mysliace osobnosti od Sokratových čias): Musím zostať verný sám sebe, nesmiem spraviť nič, s čím nebudem môcť žiť, spomienka na čo bude pre mňa neznesiteľná. „Morálka sa týka osobnosti v jej jedinečnosti. Kritériá dobra a zla, odpoveď na otázku, čo mám robiť, v konečnom dôsledku nezávisí od návykov a zvyklostí, ktoré zdieľam s ostatnými okolo mňa, ani od príkazu božieho alebo svetského pôvodu, ale od toho, ako sa rozhodnem s ohľadom na seba. Inými slovami, isté veci nemôžem urobiť, pretože ak ich vykonám, nebudem už naďalej schopný žiť v súlade so sebou“ (*Responsibility and Judgment*, s.97). Mravnosť znamená byť verný – a nezabúdať – čo bolo a čo je vo mne i pre mňa pravdivé.

Ľudia majú schopnosť rozprávať sa so sebou, viesť vnútorné rozhovory, v ktorých ich pozemská udalosť alebo to, čo vykonali, vyprovokuje k uvažovaniu, k sebaspytovaniu, k tomu, aby vlastnú skúsenosť sami

sebe rozpovedali „ako istý príbeh, ktorý si týmto spôsobom pripravila, aby ho neskôr mohli rozpovedať iným“ a aby sa naň nezabudlo. Tí, čo nemajú takúto schopnosť, sa zachovávajú nesprávne, a ďalej, „nesprávne konať znamená zmať túto schopnosť.“ (R&J, s. 94).

Dôsledok, ktorý vyplýva z pochopenia mravnej povahy tohto radikálneho výroku, je nečakaný. Človek, ktorý koná nesprávne, čím si zmať schopnosť myslieť – viesť vnútorný dialóg, pamätať si minulosť – si môže zničiť svoj mravný charakter. „Premýšľanie o minulosti znamená pre ľudí ísť smerom do hĺbky, dotknúť sa koreňov, a tým sa upevniť tak, aby ich nič nemohlo strhnúť, nech už sa vyskytne čokoľvek, duch doby, dejiny alebo jednoducho pokušenie“ (R&J, s. 95). Jedinec, ktorý nie je takto ukotvený, čo bol podľa nej Heideggerov prípad v tridsiatych až päťdesiatych rokoch 20. storočia, nemá morálny charakter. Alebo, ako povedala (v tomto prípade narábala s výrazom „morálna osobnosť“ namiesto charakteru): „...v procese myslenia... sa jednoznačne formujem ako osoba a zostanem ňou do takej miery, do akej som schopná sa takto utvárať vždy nanovo a opakovane. Ak tu ide o to, čo nazývame [morálnou] osobnosťou, a nemá to nič spoločné s nadaním ani s inteligenciou, je to prostý a takmer automatický výsledok myslenia...“ (R&J, s. 95).

V týchto pasážach zo šesťdesiatych rokov Hannah Arendtová filozoficky opisovala Martina Heideggera, ktorý zlyhal: bol zanieteným mysliteľom, ale nebol schopný utvárať sa nepretržite a konzistentne ako morálna osobnosť. Prečo sa však morálny charakter uňho nestal „automatickým výsledkom“ myslenia? Túto filozofickú otázku si kládla počas písania *Života mysle* a odpovedala na ňu výrokom, že Heidegger bol človekom, ktorého „mysliace ego“ a „vôľové ego“ neboli v súlade. Zažil tento konflikt, ktorý nebol rozporom myslenia, a reagoval tak, že sa vzdal myslenia v pros-

pech vôle – veril, nezmyselne, že jeho snaha môže ovplyvniť Führerovu vôľu a smerovanie národného socializmu. V druhom dieli *Nietzscheho*, ktorý napísal koncom tridsiatych rokov, uzaviera Arendtová, sa však Heidegger takejto nádeje vzdal, zriekol sa vôle, ale aj sveta, v ktorom sa snaží ľudia spájať, aby vykonali nejaký skutok, a vrátil sa do príbytku myslenia. Pri tomto „obrate“ (*Kehre*), objavil „vôľu nechcieť“. „Podľa Heideggera je vôľa vládnuť a ovládať druhom prvotného hriechu, z ktorého sa obviňoval, keď sa snažil vysporiadať so svojou krátkou históriou v nacistickom hnutí“ (*The Life of the Mind*, II, s. 173).

U osobnosti s morálnym charakterom sa môže za istých okolností vyskytnúť potreba povedať „nemôžem žiť v súlade so sebou, ak nebudem konať“, takže „vôľu nechcieť“ neodporúča Arendtová ako cestu k morálke. Priznala však „vôľu nechcieť“ ako podstatnú pre filozofa, ktorého génius nie je uspôsobený pre tento svet alebo činy, a uznala to ako významný príspevok pre filozofiu, v ktorej sa určite nevyskytuje mnoho kritikov vôle panovať alebo ovládať. Domnievam sa, že Hannah Arendtová bola schopná odpustiť Heideggerovi alebo ospravedlniť jeho zlyhanie v tridsiatych rokoch, lebo sa nedopustil kriminálnych zločinov, a preto, že sa podľa nej očistil svojou „vôľou nechcieť“. Jej reč pri príležitosti Heideggerových osemdesiatych narodenín a to, čo napísala v *Živote mysle*, jasne poukazujú na názor, že povojnovým odchodom z politiky do „príbytku“ čistého myslenia bol Heidegger nakoniec verný sám sebe.

Na rozdiel od Heideggera u Adolfa Eichmanna sa počas procesu prejavila jeho neschopnosť nezávislej vôle a myslenia, i keď dokázal mechanicky deklamovať mravné zásady – čo len poukazuje na to, aké zbytočné sú mravné zásady, ak nie sú spojené s myslením. Eichmann mohol svoju vôľu odovzdať Führerovi.¹² Keď povedal pred súdom vecne a bez lútošťa, že iba

vykonával Führerovu vôľu, tak vlastne hovoril (slovami Arendtovej), že nebol osobnosťou, mravným jedincom, zriekol sa zodpovednosti a táto rezignácia sa ho vôbec nedotkla. Necítil sa v ničom vinný. Posudzujúc Eichmanna, Arendtová priznáva: „...pri udeľovaní milosti sa odpúšťa osobe, nie zločinu; pri vykorenenom zle nám neostala osoba, ktorej by mohol ktokoľvek kedykoľvek odpustiť“ (*Responsibility and Judgment*, s. 96).

Filozofia morálky Hannah Arendtovej neobsahuje hľadanie dobra alebo pravidiel a zákonov, ktoré určujú, čo je dobro. Nejde ani o filozofiu morálky, ktorá sa sústreďuje na dilemy vôle: na vôľu nechcieť (na spôsob Heideggera) alebo na rozštiepenie vôle (na aké poukazoval svätý Augustín, keď očakával božiu milosť). Potrebovala preskúmať vôľu, aby sa dostala k svojej vlastnej filozofickej oblasti, ktorou bola otázka, ako môžu myslenie a súdnosť riadiť vôľu, a najmä, ako nás môže súdnosť, riadená myslením, usmerniť vo svete. Jej eseje Zodpovednosť a súdnosť a Život mysle svedčia o tom, že pre ňu súdnosť neznamená duševnú činnosť súvisiacu s dodržiavaním zákonov, dokonca ani s ich hľadaním, ako to správne pochopil Kant, keď analyzoval estetický úsudok v Kritike súdnosti. Kantovu analýzu estetického úsudku, podľa Arendtovej, možno preniesť do oblasti morálky, ak prijímeme radikálnu tézu, že oblasť morálky v podstate aj tak nemá žiadne zákony; jej zásadou je iba byť verný sám sebe, vlastnému dialogickému mysleniu. Potom sa ukáže, že morálny úsudok, podobne ako estetický, sa neriadi zákonmi, ale príkladmi. „Príklady,“ nádherne vyjadril Kant, „sú vozíkmi súdnosti“.

Hannah Arendtová mala v živote šťastie na priateľov (a partnerov pri písaní listov), ktorí boli vynikajúcimi mysliteľmi, dedičmi Sokrata. Rada využívala príležitosti, keď ich mohla verejne pochváliť, napríklad, keď napísala o Jaspersovi, že je ako Noe, ktorý

prežil nacistickú potopu a nikdy sa nespreneveril sám sebe alebo svojim priateľom – vrátane židovských priateľov, medzi ktorých sama patrila: „...váš život a vaša filozofia sú pre nás vzorom, ako môžu ľudia spolu hovoriť.“¹³ Jaspers bol stúpencom filozofie, v ktorej ústrednou myšlienkou a meradlom posúdenia charakteru bola „komunikácia“. Bol to otvorený človek, dostatočne pokorný na to, aby mohol rásť, aby sa jeho vlastný charakter dal sokratovsky ovplyvniť. V povojnových rokoch, keď Hannah Arendtová obnovila svoj vzťah s Jaspersom, sa jej občas zdal rigidný svojím sklonom k moralizovaniu, ale vždy sa dokázal postaviť voči svetu, ako ho spoznávali po potope. S obdivom písala Blücherovi (10. 7. 1946): „Prečítaj si Jaspersove monografie a zistíš, ako sa tento človek za púchych deväť mesiacov naučil chápať novú realitu“.

Po väčšinu svojho profesionálneho života nechcela Hannah Arendtová písať filozofické práce, lebo sa jej zdalo, že filozofia zovrela svojich priaznivcov v hľadaní zákonov špekulatívnym a metafyzickým uvažovaním, ktoré nebolo dialogickým a komunikatívnym myslením, aké chcela sama presadiť, a dúfala, že nájde široké uplatnenie, keď „pôjde do tuhého“. Filozofi sa príliš často ponáhľali predpisovať morálne zákony pre oblasť politiky s nádejou, že ju vyliečia z desivej nepredvídateľnosti, – ako to urobil Heidegger počas krátkeho a zavrnutiahodného obdobia. Na druhej strane, Arendtová vždy chcela podporovať politické inštitúcie a postoje, ktoré podnietia ľudí, aby sa učili z morálnych príkladov a umožnia im, aby konali morálne. To im poskytne bezpečie pre myslenie a pre intimitu rozhovoru s priateľmi tak, aby si mohli položiť podstatnú otázku morálky: môžem žiť v súlade so sebou, ak vykonám toto? – čo ich napokon privedie k ochrane politickej sféry.

Z angličtiny preložila Viera Rybárová

Varnhagenovej (na jej biografii Arendtová pracovala pred emigráciou v roku 1933). V eseji z roku 1946 (pozri *Essays in Understanding*, s. 187) hovorila o Heideggerovi ako o „poslednom romantikovi“, pretože sa, podobne ako romantici, obrátil proti svojim židovským spolupracovníkom pri zmene politického prúdu a pretože, podobne ako oni, prekázal „úplný nedostatok zodpovednosti, ktorý pochádza z duchovnej samopa-

še prameniacej z falošných predstáv géniá, a čiastočne zo zúfalstva“.

- 8 *The Origins of Totalitarianism*, s. 399
- 9 *Denktagebuch I*, s. 38 – 39
- 10 Táto parabola sa vyskytuje v *Essays in Understanding*, s. 361–362 a v Jaspersových listoch (29. 9. 1949)
- 11 Arendtová hovorí o „takmer jednomyselnom predpoklade filozofie morálky počas stáročí“ (*RR&J*, s. 102), že „meradlo samého seba“

je konečným kritériom, hoci zároveň jasnila, že filozofii, vrátane Kanta, pociťujú nesmiernu potrebu objektívnych kritérií, pravidiel a zákonov.

- 12 Psychopata možno definovať ako osobu, ktorá nikdy nepoznala vnútorný dialóg, ktorá vôbec nezakúsila potrebu „zastaviť sa a premýšľať“ a ako číra vôľa sa nezastaví pri ničom.
- 13 *Essays in Understanding*, s. 215.

Základné diela Hannah Arendtovej *Basic Biography of Hannah Arendt*

The Origins of Totalitarianism
(*Pôvod totalitarizmu*) 1951, 1958

Rahel Varnhagen: The Life of a Jewish Woman
(*Rahel Varnhagenová: Život Židovky*) 1958

The Human Condition (*Ľudský údel*) 1958

Between Past and Future
(*Medzi minulosťou a budúcnosťou*) 1961

On Revolution (O revolúcii) 1963

Eichmann In Jerusalem (*Eichmann v Jeruzaleme*) 1963

Men in Dark Times (*Ľudia v temnej dobe*) 1968

On Violence (*O násilí*) 1969

Crises of the Republic (*Kríza republiky*) 1972

The Life of the Mind (*Život mysle*) 1978